

ԳԱՐԵԳԻՆ (ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ) ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԸ՝
ՀԱՅ ՈՍԿԵՐԶԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ

Հայաստանի պատմությունը կամ մշակույթը ուսումնասիրող ամեն մարդու քաջ հայտնի է Հայացիգի համալսարանի փիլիսոփայության դոկտոր, Մոսկվայի Հնագիտական ընկերության իսկական անդամ Գարեգին (արքեպիսկոպոս) Հովսեփյանի (1867—1952) անունը: Գ. Հովսեփյանի գիտական գործունեությունը տևել է ավելի քան հիսուն տարի: Նրա առաջին աշխատությունները լույս են տեսել անցյալ դարի 90-ական թթ.: Նրիտասարդ մասնագետը հենց սկզբից հանդես եկավ իբրև խոհուն, ճիշդագաց, բազմատեղյակ հետազոտող, որ հավասարաչափ լավ էր կողմնորոշվում Հայաստանի պատմության, կրոնի, մշակույթի և արվեստի հարցերում: Գ. Հովսեփյանի գիտական հետաքրքրությունները արտակարգ լայն էին. նա զբաղվում էր ճարտարապետության, քարի ու փայտի ձորագործության, խճանկարչության, որմնաձևարչության, մանրանկարչության, ասեղնագործության և ոսկերչության արվեստների խնդիրներով: Հատկանշական է, որ հայ արվեստի հարցերում Գ. Հովսեփյանը չունեի միակողմանի մեկ կողմնակիցություն. նա ռաֆիորա էր հայ ժողովրդի մշակութային անցյալի շատ հարցերի ուսումնասիրության բնագավառում:

Գարեգին Հովսեփյանի՝ հայ արվեստի այս կամ այն հուշարձանին միևրված աշխատություններին բնորոշ էին նոր ձևավորվող արվեստաբանական գիտության առանձնահատկությունները, երբ հուշար-

ձանները գնահատվում էին սուկ կուլտուրկենցադաշին, պատկերագրական և տեխնիկական հատկանիշներով, ըստ որում, Գ. Հովսեփյանը նախ և առաջ մնում էր պատմաբան: Հայաստանում և արտասահմանում բազմաթիվ գիտական պրպտումների և ուղևորությունների ընթացքում ձեռք բերած պատմական և իրեղեն վիթխարի նյութը նա լայնորեն օգտագործում էր իբրև իշյուստրացիա իր պատմական և կուլտուրպատմական հետազոտությունների համար: Բազմակողմանի գիտելիքները Գ. Հովսեփյանին թույլ էին տալիս պատմական բնույթի աշխատություններում ընդգրկել գեղարվեստական հուշարձանների օրինակներ և, ընդհակառակը, բազմաթիվ պատմական տեղեկություններ բերել արվեստին միևրված իր երկերում: Հարուստ գիտելիքները հաշոց պատմության, բանասիրության, լեզվաբանության, հնագրության բնագավառներում, գեղարվեստական զարգացած ճաշակը օգնում էին Գ. Հովսեփյանին հետազոտել հուշարձանները միասնաբար, խրմբերով, դրանք դիտարկել պատմական լայն ֆոնի վրա, այն միջավայրում, որտեղ նրանք եղել են, անել լայն ընդհանրացումներ:

Ոսկերչական արվեստին Գ. Հովսեփյանը միևրել է երկու աշխատանք: Դրանցից առաջինը տպվել է ավելի քան վաթսուն տարի առաջ, երկրորդը՝ քառասունհինգ: Առաջին աշխատությունը լույս է տեսել 1911 թ. և միևրվել հայ արժարագործու-

թյան սքանչելի մի հուշարձանի՝ 1300 թ. Էպիի Պոռշյանի պատվերով կատարված ու Նշանի պահարանին¹։ Նրանում բերված են կարևոր տեղեկություններ Հայաստանի պատմության մեջ Պոռշյանների իշխանական տան կատարած քաղաքական և մշակութային դերի մասին, մի քանի քաղվածքներ՝ պատմագրական աղբյուրներից, միջնադարյան մի շարք հայկական ոսկերչական և մասնավորապես, արծաթագործական հուշարձանների վերաբերյալ, տրվել են Խոտակերաց վանքի մասին, որտեղ իբրև ընծա էր մատուցվել այդ պահարանը։ Գ. Հովսեփյանը հանգամանորեն հետազոտում է հուշարձանը, մանրամասն նկարագրում այն, նշում նրա ոճական առանձնահատկությունները, հրդարեն վերլուծում դրվագների պատկերագրությունը, համեմատություններ անում հայկական քանդակի և արծաթագործության այլ նմուշների հետ, քննում մի քանի հուշարձանների զարդարվեստի վրա իրանական ազդեցության հարցը և այլն։ Վերլուծելով պահարանի դեկորատիվ ձևավորումը և նրա դրվագների պատկերագրությունը, Հովսեփյանը եզրակացնում է, որ հուշարձանը կրում է բյուզանդական և արևելաքրիստոնեական արվեստների ազդեցությունը։ Այս աշխատությունը սպառնիչ պատմական հետազոտություն է տվել հուշարձանի մասին²։

1930 թ. Անթիլիասում լույս տեսավ Գ. Հովսեփյանի «Մի էջ հայ արվեստի և մշակութային պատմությունից» փոքրածավալ գիրքը, որը երևույթ էր հայ արվեստին նվիրված գրականության մեջ։ Սա առաջին հետազոտությունն է, նվիրված հայկական ոսկերչությանն ու արծաթագործությանը։

¹ Գ. Հովսեփյան, Ոսկերչական արվեստի մի նմուշ ԺԳ դարից (Խոտակերաց ու Նշան), «Գեղարվեստ», № 4, 1911, Թիֆլիս, էջ 37—44։ Մեկ տարի անց այդ աշխատությունը լույս տեսավ առանձին հրատարակությամբ։ Գիտական հասարակայնությունը բարձր գնահատեց այն։ «Христианский Восток» հանդեսի էջերում այդ աշխատության մասին Ն. Յա. Մառը տպագրեց բարյացակամ գրախոսություն։

² Հետագայում այդ աշխատությունն ընդգրկվեց Գ. Հովսեփյանի «Խաղաղական կամ Պոռշյանը հայոց պատմության մեջ» հետազոտության Ա հատորում (Վաղարշապատ, 1928, էջ 181—200)։ Այդ նույն գրքում նա հրապարակել է XVII դարի երկրորդ կեսի հայկական արծաթագործության երկու հուշարձան՝ «Եւրոբ Գեղարդի պահարանը» (1686—1687) և «Նոյան տապանի մատանց պահարանը» (1698)։

Նրանում քննության են առնվում 13—18-րդ դդ. ազնիվ մետաղներից պատրաստված մի խումբ գեղարվեստական նմուշներ։ Հիմնականում դրանք ձեռագրերի կազմեր են զանազան գրապահոցներից (Էջմիածին, Երուսաղեմ, Երևան, և այլուր)։ Հենց միայն այն, որ այս հետազոտության մեջ հրապարակված են մի շարք հուշարձաններ (որոնցից մի քանիսն այժմ կորած են), իսկ բերված իրերն են և պատմա-վավերագրական նյութն ընդգրկում է մի քանի հարյուր տարի, պերճախոս վկայություն է գրքի նշանակության մասին։ Գ. Հովսեփյանի աշխատությունը բովանդակում է համառոտ ակնարկներ, նվիրված առանձին հուշարձանների, որոնք դիտարկվում են ժամանակագրական կարգով։ Ոչ մեծ ներածության մեջ հեղինակը խոսում է հայ գեղարվեստական արտադրության այդ ճյուղի հին ակունքների մասին, իր եզրակացությունները հաստատելով գրական-պատմական մի շարք վկայություններով։ Դրան հաջորդում են ոսկերիչ և արծաթագործ հայ վարպետների ստեղծագործություններին նվիրված ինքնուրույն գլուխներ։ Չնայած շարադրանքի լակոնիզմին, Գ. Հովսեփյանին հաջողվել է բացահայտել հուշարձանների պատմությունը, նշել գործերի ոճական, տեխնիկական և պատկերագրական հատկանիշները, վերաբառնալից և համակողմանիորեն մեկնաբանել նրանց մակագրությունները։ Աշխատության վերջում, իբրև համառոտ եզրակացություն, հեղինակը տվել է հայ վարպետների արծաթագործական արվեստի ընդհանուր գնահատականը, նշելով նրա ազգային յուրահատկությունը և զարգացման բարձր մակարդակը։

Այդ երկում Գ. Հովսեփյանը ուրվագծել է մի շարք այնպիսի կարևոր խնդիրների լուծման ուղին, ինչպիսիք են հայկական հուշարձանների համադրումը հարևան երկրների ոսկերիչների (հույն, վրացի, պարսիկ) աշխատանքների հետ, զարդանախշի էվոլյուցիան, ոսկերչական արվեստի կապերը մանրամասնության և քանդակի հետ՝ զարդարվեստի և պատկերագրության տեսակետից, ինչպես նաև այդ նյութերը իբրև պատմական և ազգագրական վավերագրեր լայնորեն օգտագործելու հնարավորությունները։

Գ. Հովսեփյանի աշխատության նշանակությունը շատ մեծ է։ Առ այսօր այն մնում է հայ արծաթագործության առավել լրիվ տեղեկատու (թեև լիովին չի սպառում եղած նյութը)։

Հայ ոսկերչության արվեստի վերաբերյալ Գ. Հովսեփյանի առաջին հրատարա-

կումից հետո անցած տասնամյակների ընթացքում մեծ առաջընթաց են ապրել պատմական և արվեստաբանական գիտությունները: Հայ մշակույթի և արվեստի ժամանակակից հետազոտողները հնարավորություն ունեն ավելի լայն և ավելի խոր վերլուծել պատմական և գեղարվեստական երևույթները, համակողմանի ուսումնասիրել հուշարձանները, քայց միշտ խորին երախտագիտությամբ կհիշեն նրանց, ովքեր դրել են հայ արվեստի ստեղծագործությունների հետազոտության հիմքերը, ովքեր ձգտել են անաչառ և օբյեկտիվորեն ուսումնասիրել ու մեկնաբանել դրանք: Գ. Հովսեփյանի աշխատությունները մինչև

օրս էլ չեն կորցրել իրենց գիտական նշանակությունը³:

Ա. ԿԱԿՈՎԿԻՆ
(Լենինգրադ)

(«Պատմա-բանասիրական հանդես», Երեվան, 1977, № 1, էջ 260—261)

³ Պետք է նշել այն կարևոր նշանակությունը, որ առ այսօր ունի հայ արվեստի կոթողների (այդ թվում նաև ոսկերիչ և արծաթագործ վարպետների շորձերի) լուսանկարների նեգատիվների հարուստ հավաքածուն, որ տարբեր վայրերում և տարբեր ժամանակներում նկարահանել է Գ. Հովսեփյանը (այժմ պահվում է Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում):

